

Inaugurele rede
prof. dr.

Elyze Storms-Smeets

Verbonden in tijd
en ruimte

Geschiedenissen van
Gelderse gemeenschappen
en landschappen

Elyze Storms-Smeets (Valkenburg, 1975) studeerde historische geografie in Utrecht en Durham (UK). In 2005 promoveerde ze op de historische geografie van buitenplaatsen en landgoederen aan de University of Leeds. Sinds 2007 is zij werkzaam bij het Gelders Genootschap als senioradviseur erfgoed en landschap. Van 2012 tot 2017 was ze universitair docent Historische Buitenplaatsen en

Landgoederen bij Rijksuniversiteit Groningen. Van 2021 tot 1 september 2025 was ze universitair hoofddocent Cultureel Erfgoed en Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling bij Wageningen University & Research. Sinds 1 januari 2025 is Elyze benoemd tot bijzonder hoogleraar Gelderse Geschiedenis aan Radboud Universiteit. De leerstoel is mogelijk gemaakt dankzij Provincie Gelderland. Sinds februari 2026 werkt Elyze ook als coördinator van de Radboud Erfgoedkoepel.

Gelderland wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan gemeenschappen en landschappen. Door de eeuwen heen is een gelaagd landschap ontstaan door natuurlijke processen en menselijke activiteiten. Onze leefomgeving is niet statisch. Het transformeert en is dynamisch. Bij de omgang met erfgoed en landschap is dan ook een meer dynamische blik gewenst, waarbij we niet alleen maar beschermen en behouden, maar meer denken in termen van adaptatie en transformatie. Sterker nog, door te leren van de historische adaptatie- en transformatieprocessen zien we mogelijk kansen voor hedendaagse opgaven, zoals waterveiligheid, erfgoedparticipatie, klimaatadaptatie en erfgoedbehoud. Aan de hand van een Regionale Onderzoeksagenda Geschiedenis & Erfgoed wordt gewerkt aan nieuw onderzoek naar de historie en het erfgoed van landschap en gemeenschap, met thema's als *leven met water*, *monumentale bomen*, en *erfgoedgemeenschappen*. De Gelderse landschappen en gemeenschappen staan natuurlijk niet los van elkaar, maar zijn verbonden en verweven met elkaar, in tijd en ruimte.

VERBONDEN IN TIJD EN RUIMTE

GESCHIEDENISSEN VAN GELDERSE GEMEENSCHAPPEN EN LANDSCHAPPEN

Verbonden in tijd en ruimte

Geschiedenissen van Gelderse gemeenschappen en landschappen

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar
Gelderse Geschiedenis aan de Faculteit Letteren van de Radboud Universiteit,
op donderdag 2 oktober 2025*

door prof. dr. Elyze Storms-Smeets

Verbonden in tijd en ruimte
Geschiedenissen van Gelderse gemeenschappen en landschappen

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS
Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen
www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Deze publicatie maakt deel uit van de series Redes en Oraties.

Foto omslag: Anne van der Heijden
Omslag: naar ontwerp van Textcetera
Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789465153391
Gratis te downloaden op: www.radbouduniversitypress.nl

© 2026 Elyze Storms-Smeets

RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Mevrouw de rector magnificus,
Geachte Commissaris van de Koning,
Zeer gewaardeerde toehoorders,

Deze middag neem ik u mee op reis door Gelderland. Tijdens deze reis zullen we verschillende landschappen en gemeenschappen tegenkomen. Ik spreek zeer bewust in meervoud. Net zomin als dat dé Gelderse identiteit bestaat, zoals mijn voorganger Dolly Verhoeven bij haar afscheidsrede benoemde,¹ kunnen we niet spreken van hét Gelderse landschap. Het is juist de enorme diversiteit aan gemeenschappen en landschappen die Gelderland karakter en kracht geven.

Mijn voorganger heeft een indrukwekkende erfenis achtergelaten. Van erfgoedfestivals tot een stripboek, van televisieseries met moderne Gelderse ridders tot het omvangrijke *Verhaal van Gelderland*.² Ook andere onderzoekers leverden belangrijke nieuwe inzichten over de Gelderse geschiedenis.³ Met vernieuwend onderzoek wil ik voortbouwen op deze sterke basis. Als historisch geograaf en landschapshistoricus zal ik daarbij de focus leggen op Gelderse landschappen en de gemeenschappen die daar wonen, werken en recreëren. Toen en nu.

Afbeelding 1. Historisch onderzoek naar Gelderse landschappen en gemeenschappen kan een belangrijke bijdrage leveren aan huidige ruimtelijke en sociaal-maatschappelijke opgaven. Aan de hand van een regionale onderzoeksagenda zal in de komende jaren nieuw onderzoek gedaan worden naar thema's als leven met water, monumentale bomen en koloniaal verleden.

1a. Zware overstromingen in januari 1926 leidde tot een watersnoodramp in het rivierengebied. Inwoners van Wijchen proberen een weg te vinden door het overstroomde dorp. Bron: Gelders Archief, Arnhem.

1b. Familieleden van de rentmeestersfamilie Tiemens omarmen samen een van de eeuwenoude tamme kastanjes op de Gulden Bodem. De drie bomen, genaamd 'de poortwachters', behoren tot de oudste monumentale bomen van Gelderland en zijn circa 350 jaar oud. Bron: Gelders Archief, Arnhem.

1c. Tijdens de Indische Tentoonstelling Arnhem in 1928 werden dans-, muziek-, en toneelvoorstellingen in de tuinen van Zypendaal opgevoerd, waarbij 'de producten onzer koloniën, kunstvoortbrengselen van hare bewoners en hunne levenswijze' werden tentoongesteld. Bron: Gelders Archief, Arnhem.

Regionale Onderzoeksagenda Geschiedenis & Erfgoed

Dat zal ik doen door middel van een Regionale Onderzoeksagenda Geschiedenis & Erfgoed vanuit het Radboud Instituut voor Cultuur en Historie (RICH), waarbij we aansluiting zoeken bij de nieuwe landelijke onderzoeksagenda van het Nationale Adviespanel Erfgoed.⁴

Onze regionale onderzoeksagenda heeft de volgende geografische scope. We nemen Radboud universiteit in Nijmegen met de omliggende regio's centraal: Gelderland, Noord-Brabant, Limburg en het Duitse Kreis Kleve. Dit is het belangrijkste onderzoeksgebied voor regionale onderzoekers aan het Radboud, zoals bijzonder hoogleraren Stephan Mols (Nijmeegse geschiedenis) en Joost Rosendaal (WOII-geschiedenis van het Nederlands-Duitse grensgebied). Mijn eigen focus ligt natuurlijk op Gelderland en gebieden die voorheen tot Gelre behoorden.

De buitenste geografische schil van de Regionale Onderzoeksagenda reikt verder, zowel landelijk als internationaal. Immers, veel historische processen en gebeurtenissen vonden plaats over hedendaagse grenzen. Ook kan het verhelderend zijn om vergelijkend onderzoek te doen tussen regio's om zo regionale karakteristieken, verschillen, overeenkomsten en relaties beter te duiden.

Het doel van de agenda is driedelig:

Ten eerste. Het verder uitbouwen en verstevigen van een regionaal netwerk van wetenschap en praktijk, door middel van praktijkgericht onderzoek en co-creatie bij academische *knowledge gaps* én maatschappelijke vraagstukken. Een dergelijk netwerk zal bestaan uit onder meer onderwijs- en onderzoeksinstellingen, historische kringen, musea, erfgoedinstellingen, terreinbeheerders, overheden en burgers. Radboud Universiteit bezit zelf ook een groot aantal materiële en immateriële erfgoedcollecties, zoals van de Universiteitsbibliotheek, het Katholiek Documentatie Centrum en het Universiteitsarchief. Ook de campus met monumentale gebouwen, historische parken en tuinen, en kunstwerken behoren tot ons erfgoed. In samenwerking met de recent gevormde Radboud Erfgoedkoepel willen we het gebruik van deze erfgoedcollecties binnen onderwijs en onderzoek vergroten en verbeteren.

Het tweede doel betreft het vergroten van de zichtbaarheid en toepasbaarheid van historisch onderzoek in de regio's, waarmee we een diverser publiek eerder en verdergaand betrekken bij lokale en regionale geschiedenis naar cultuur, landschap, erfgoed, politiek, economie, maatschappij etc. Door middel van inclusieve erfgoedparticipatie gaan in gesprek over de impact op het beeld van verleden, heden en toekomst, en de keuzes voor opgaven. De onderzoeksresultaten worden actief naar regionale groepen gebracht. Zoals dat van Mathilde Roza over inheems-Amerikaanse soldaten, die tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben gevochten voor onze vrijheid.⁵ Een vergeten verhaal, dat dankzij een tentoonstelling in het Vrijheidsmuseum Groesbeek de verdiende aandacht heeft gekregen.

Ten derde. In deze agenda passen we het adagium 'leren van het verleden' toe, dat in de erfgoedpraktijk aan steeds meer populariteit wint. Gelderland staat voor grote ruimtelijke opgaven, zoals klimaatadaptatie en landbouwtransities, én sociaal-maatschappelijke uitdagingen, waaronder het bevorderen van sociale cohesie en inclusieve erfgoedpartici-

patie. Historische studies kunnen inzichten geven in continuïteit en verandering in ruimtelijke en sociaal-maatschappelijke processen, zodat we onze leefomgeving en erfgoed, en onszelf beter begrijpen.

Landschappen en gemeenschappen

Twee lijnen vormen de pijlers van onze onderzoeksagenda: 'landschap en leefomgeving in transitie' en 'inclusieve gemeenschappen'.

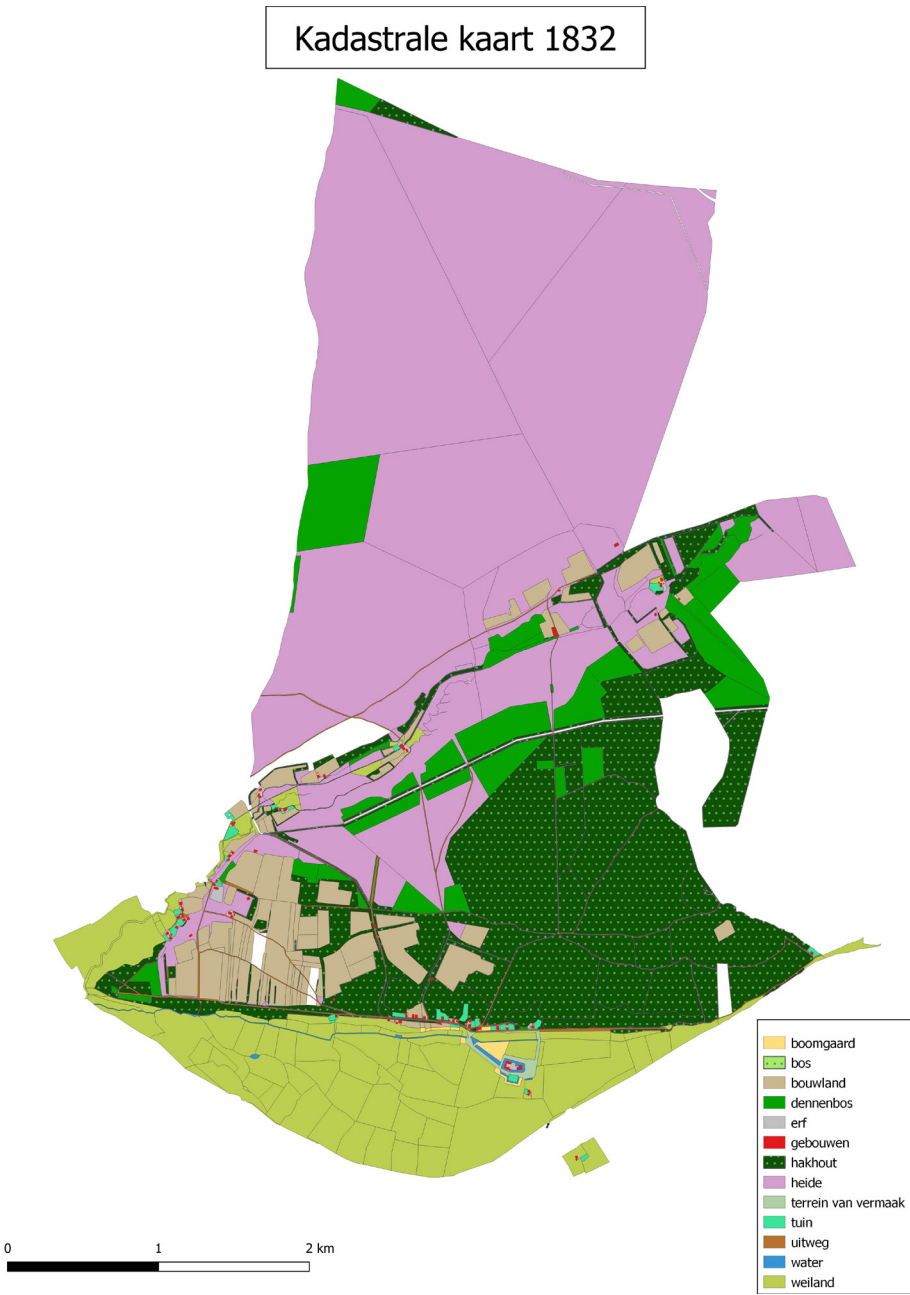
Door de eeuwen heen is in onze regio's een gelaagd landschap ontstaan door natuurlijke processen en menselijke activiteiten. Onze leefomgeving is niet statisch. Het transformeert en is dynamisch. Bij de omgang met onze leefomgeving en landschap is dan ook een meer dynamische blik gewenst, waarbij we niet alleen maar beschermen en behouden van erfgoedsites, maar meer denken in termen van adaptatie en transformatie van ensembles en systemen in de gehele leefomgeving. Sterker nog, door te leren van de historische adaptatie- en transformatieprocessen zien we mogelijk kansen voor hedendaagse opgaven, zoals waterveiligheid, natuurherstel en landbouwtransitie.

Het is daarbij belangrijk te beseffen dat we 'landschap' en 'landschapsbestudering' niet objectief kunnen zien. Met hun boek *The Iconography of Landscape* benadrukten de Britse historisch geografen Denis Cosgrove en Stephen Daniels in de jaren 1980 dat landschap ook een sociaal, mentaal of cultureel construct is, dat vele werkelijkheden kent afhankelijk van iemands leeftijd, genderidentiteit, macht, religie of culturele achtergrond.⁶

Deze culturele landschapsbenadering sluit goed aan bij de huidige democratisering van de erfgoedpraktijk, die heeft geleid tot een toename van betrokkenheid van burgers en stakeholders, veelal aangeduid als 'participatie' of – de actievare – 'co-creatie'.⁷ Het belang van participatie en co-creatie in het erfgoedveld is verankerd in officiële erfgoeddocumenten zoals het *Verdrag van Faro*, dat in 2024 door Nederland is ondertekent. Dit verdrag stelt dat erfgoed van iedereen is en benadrukt het belang van inclusiviteit, multiperspectiviteit en meerstemmigheid.⁸ Momenteel draait erfgoedparticipatie meestal om het betrekken van verschillende actoren bij de waardering en ontwikkeling van het monumentale gebouw of het cultuurlandschap. Door veel mensen in het plangebied te spreken, kunnen lokale opgaven, knelpunten en wensen uit de gemeenschap op nauwkeurige wijze in kaart worden gebracht en gebruikt worden als basis voor toekomstplannen.

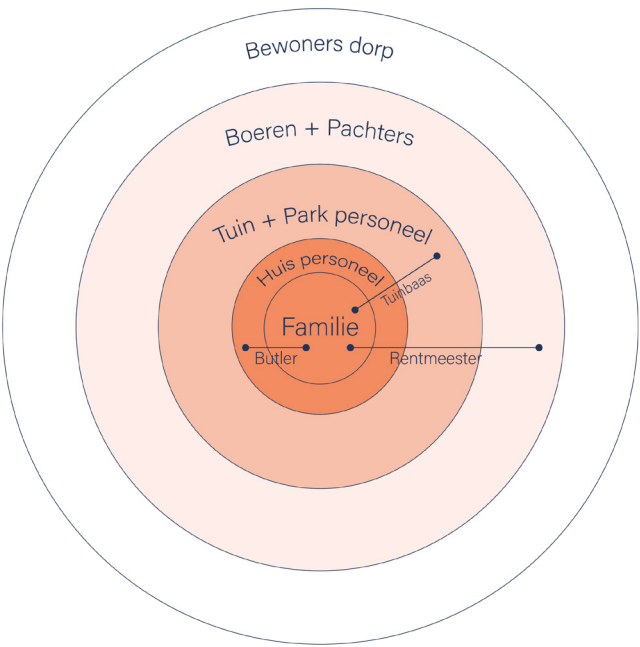
Maar de aandacht voor de mensen in het gebied (de zogenaamde actoren zoals eigenaren, bezoekers, agrariërs en dorpsbewoners) kan nog veel waardevoller zijn. Tegenwoordig wordt het adagium 'leren van het verleden' vaak gebruikt bij ruimtelijke opgaven. Dat begrip van onze geschiedenis gaat niet alleen om de fysieke omgeving en de functionaliteit, maar het gaat ook (of juist) om de maatschappelijke waarden, betekenissen en samenhangen binnen huidige en vroegere gemeenschappen, binnen het cultureel ecosysteem. Hoe was die gemeenschap opgebouwd en hoe functioneerde deze door de tijd heen? Wie waren die families die dit landschap en ons huidige erfgoed vorm hebben gegeven? Wat was de betekenis ervan voor de gemeenschap en individuen? En wat is de rol van de mensen nu?

Als de bronnen voorhanden zijn – zoals fotoalbums, dagboeken, registers en brieven – en de gemeenschap bereid is om mee te doen aan het onderzoek (zoals oral history), dan

kan waardevol inzicht gegeven worden op de maatschappelijke kant van ons erfgoed en onze leefomgeving, inclusief motivaties, tradities, ambachten, relaties, netwerken, conflicten en oplossingen. Het wordt duidelijk dat de fysieke, materiële leefomgeving onlosmakelijk verbonden is met de mensen die er wonen en werken. Toen en nu.

Deze twee pijlers van landschappen en gemeenschappen staan natuurlijk niet los van elkaar, maar zijn verbonden en verweven met elkaar, in tijd en ruimte. Binnen mijn eigen onderzoek en advieswerk, zowel aan universiteit als in de praktijk, werk ik daarom al langere tijd aan de ensemblebenadering voor landschap én gemeenschap.⁹

Afbeelding 2. Erfgoedsites, zoals landgoed Doorwerth, zijn ruimtelijk-functioneel en sociaal-maatschappelijke ensembles, als geïllustreerd in de kaart van negentiende-eeuws landschapsgebruik en het model van de gemeenschap. Kaart door S. Zeefat en E. Storms-Smeets; model door E. Storms-Smeets en F. Bastings.

Ensemblebenadering voor erfgoedsites

Neem bijvoorbeeld een landgoed als Doorwerth. Het kasteel werd in de dertiende eeuw gebouwd in de uiterwaarden van een arm van de Neder-Rijn op een plaatselijke verhoging in het landschap. Bestudering van het landschapsgebruik door de eeuwen heen laat zien dat onze voorouders met vallen en opstaan geleerd hadden hoe het landschap het beste te benutten. Rondom het kasteel lagen moestuinen en boomgaarden voor groenten en fruit, en verderop wei- en hooilanden voor het grazen van vee en wintervoer. Het reliëfrijke stuwwallandschap van de Veluwezoom werd gebruikt voor akkers, bossen, heidevelden en watermolens, die door beekjes, lanen en zandwegen met elkaar waren verbonden. Het landgoed was ruimtelijk en functioneel een samenhangende eenheid.

Afbeelding 3. De landgoedgemeenschap van landgoed Doorwerth was zeer gevarieerd en dynamisch. Meer kennis van de verschillende actoren en samenwerkingsvormen van 'past communities' is nodig voor een diepgaander begrip van meerdere perspectieven en belangen.

3a. Doorwerth ten tijde van adellijke bewoning (ca. 1840). Bron: Gelders Archief, Arnhem.

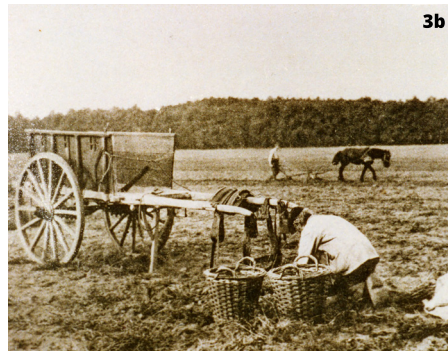
3b. Pachtboeren op de landerijen van landgoed Doorwerth (1938). Bron: Gelders Archief, Arnhem.

3c. Indonesische KNIL militairen op bezoek op kasteel Doorwerth (1927). Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag.

3d. Kasteelbeheerder R.G. Branderhorst met schoolkinderen toen het Airborne Museum in kasteel Doorwerth gevestigd was (ca. 1955). Bron: Gelders Archief, Arnhem.

3a

3b

3c

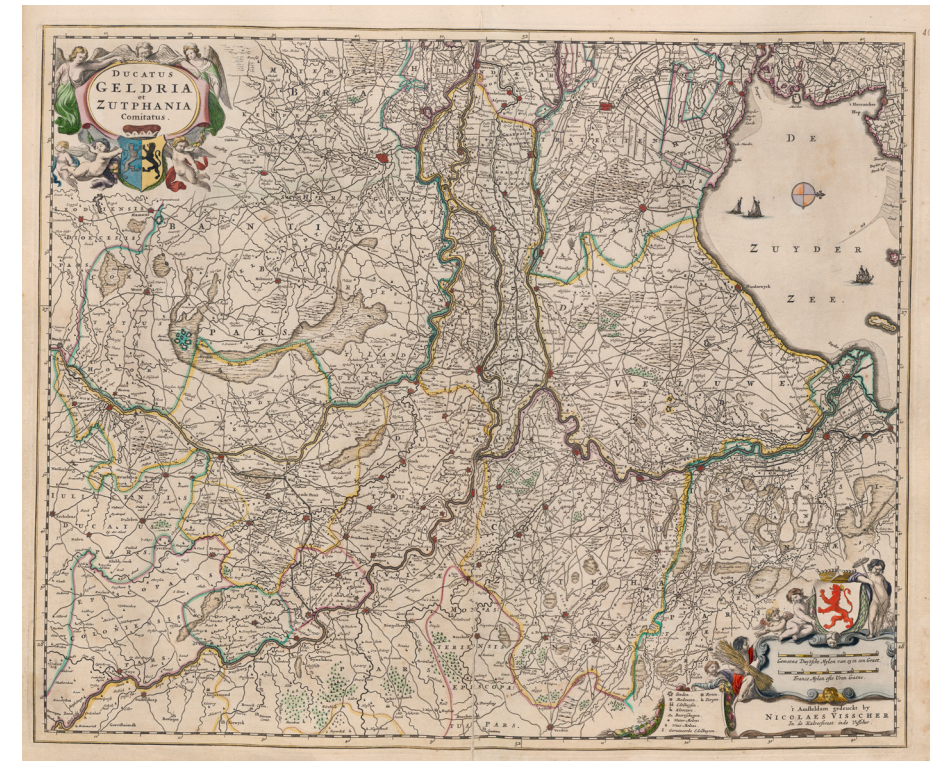

3d

Maar het was meer dan dat. Het was ook een sociaal-maatschappelijk ensemble, want zonder de gemeenschap van eigenaren, personeel, pachters, arbeiders en dorpsbewoners kon het landgoed niet bestaan. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat deze gemeenschappen in volledige harmonie functioneerden. De sociale orde was lange tijd gebaseerd op ongelijkheid en er zijn talloze verhalen over conflicten en strijd. Het punt is: om deze erfgoedsites echt te begrijpen, is het niet voldoende om alleen te kijken naar de kern van de landgoedgemeenschap. Een inclusievere kijk op 'past communities' is nodig, die bijdraagt aan inclusievere erfgoedparticipatie.

Zo ver de basis van de onderzoeksagenda. Ik zal nu kort ingaan op drie thema's die op de agenda staan.

Afbeelding 4. De connectie met water is bepalend geweest voor de geschiedenis van Gelderland. Nederzettingen, boerderijen, kloosters en kastelen werden gesticht in de nabijheid van water en bleven hiermee een fundamentele connectie houden. Kaart van Gelderland door Nicolaes Visscher, circa 1670 (noord is rechts). Bron: Special Collections, Leiden University Libraries.

LEVEN MET WATER

Ten eerste: leven met water.

De geschiedenis van Gelderland wordt al eeuwen bepaald door de connectie met water.¹⁰ Rivieren als Rijn, Maas, Waal en IJssel hadden (en hebben) een grote invloed op het landschap en de mensen die er wonen. Ook de Zuiderzee (nu het IJsselmeer), natuurlijke bronnen en beken, en door de mens aangelegde sprengbeken, grachten, sloten en kanalen, speelden een belangrijke rol in het dagelijks leven van Gelderse gemeenschappen.

Water was de basis voor leven. Het was niet alleen belangrijk als drinkwater en voor dagelijkse praktijken als wassen en koken. Ook voor de voedselvoorziening, militaire verdediging, transport, handel, opwekking van energie, geloofsuitingen, gezondheid en esthetiek speelde water een belangrijke rol. Nederzettingen, boerderijen, kloosters en kastelen werden gesticht

in de nabijheid van water en bleven hiermee een fundamentele connectie houden. Zutphen paste in 1356 en 1406 de loop van de IJssel aan, zodat deze gunstiger langs de stad liep en de handelspositie zou versterken. De kartuizers van kloostergoed Monnikhuizen bij Arnhem groeven sprengkoppen en sprengbeken in het stuwwallandschap om geometrische visvijvers en een grote molenvijver te voeden. Op paleis Het Loo gebruikte koning-stadhouder Willem III water om zijn macht en status te etaleren via waterkunstwerken als fontein en cascades. Door de jaren heen is water gebruikt en hergebruikt voor tal van doeleinden, waardoor complexe en samenhangende ensembles en systemen zijn ontstaan in het landschap.¹¹

Historisch watergebruik

Drinkwater voor mensen en dieren

Landbouw: irrigatie van landerijen en (gecontroleerd) overstroomde hooilanden

Dagelijkse waterpraktijken: wassen (mensen, dieren, kleding, etc.), koken, gebruik van ijs

Voedsel: vis en watervogels, eendenkooien

Territoriaal: verdediging en bescherming, waterstructuren als juridische of functionele grenzen

Gezondheid en veiligheid: helend water, bluswater, etc.

Energie: Waterkracht voor watermolens: graan malen, papiernijverheid, houtzagerij etc.

Transport: natuurlijke en kunstmatige waterwegen, veerponten, bruggen, tolheffing

Plekken van geloof: heilig water, doopwater, processies, bronnen, etc.

Plekken van recreatie/ esthetiek: cascades, fontein, vijvers, zwemmen, bootje varen, bedriegertjes, schaatsen

Sociale distinctie: etaleren van status en macht

Tabel 1. Voorbeelden van historisch watergebruik in multifunctionele landschappen, door E. Storms-Smeets.

Watersnood

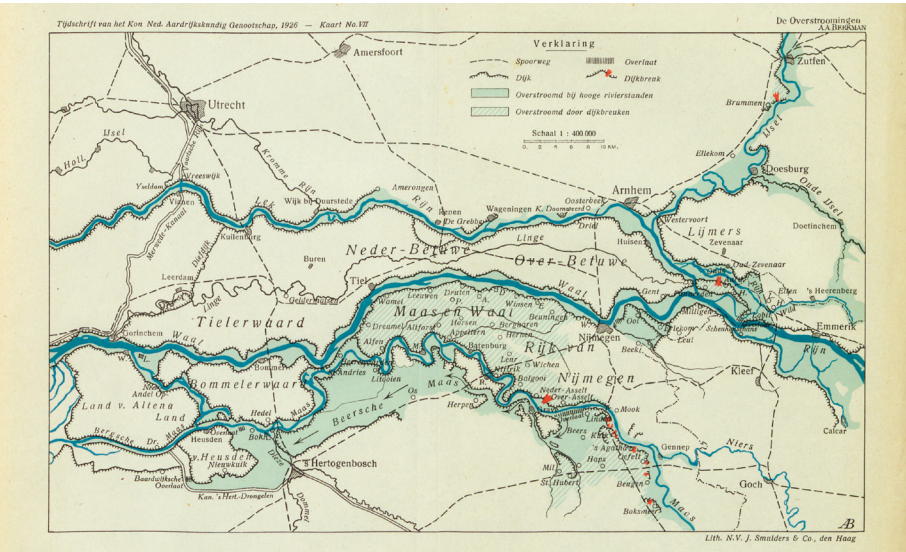
De locatie dicht bij water kon ook leiden tot rampspoed. Stormvloed aan de Zuiderzeekust en rivieroverstromingen kwamen geregeld voor. Men bouwde rivier- en zeedijken om het water tegen te houden en regelde de afwatering van gebieden. De aangelegde dijken konden echter niet altijd een overstroming voorkomen. Bij dijkdoorbraken kwamen mens en dier in gevaar, boerderijen en agrarische landerijen werden verwoest en hele dorpen en steden liepen onder water.

Onderzoek van historisch letterkundige en Radboud collega Lotte Jensen toont aan dat dijkdoorbraken en overstromingen tot schade, verlies en verdriet leidde, maar dat een dergelijke ramp ook resulteerde in een groot gevoel van saamhorigheid.¹¹ Mensen hielpen vrienden en vreemden, werkten gezamenlijk aan het bestrijden van het water en kwamen bij elkaar om weer op te bouwen. Veel watersnoodrampen leven nog altijd voort in de collectieve herinnering van dorpsgemeenschappen: zowel het verdriet als de solidariteit en hulpverlening.

Afbeelding 5. Door de hoge waterstanden in december 1925, januari 1926 overstroomden grote delen van het Gelderse rivierengebied. Het dorp Pannerden stond geheel onder water. Bron: KLM Fototechnische Dienst Rotterdam, Fotocollectie Elsevier Binnenland, Nationaal Archief, Den Haag.

Afbeelding 6. Kaart van de overstromingen in het Land van Maas en Waal in 1925-1926, door A.A. Beekman. Lithografie N.V.J. Smulders & Co, Den Haag. Bron: A.A. Beekman, 'De overstromingen van 1925-1926', in: Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap (1926) 143-154, met kaart. Collectie Universiteit van Amsterdam.

In 2026 wordt stilgestaan bij de catastrofale watersnoodramp van januari 1926, toen op verschillende plekken de dijken van onder meer Maas, Waal, Rijn, IJssel en Oude IJssel doorbraken. Grote delen van Gelderland, maar ook Limburg, Brabant en Overijssel, overstroomden. Een ooggetuige noteerde: 'Aan de dijk stapte je in een motorbootje en daar ging het de zee op. Bij de dijkbreuk aangekomen was aan de andere kant van de dijk weer opnieuw een zee van water. Toen zagen wij wat we nog nooit gezien hadden, een ondergelopen dorp, het water tot aan het dak. Kerk en scholen, het hele kerkhof, alles was water. Aan de dijk spoelde alles aan: deuren, vensters, dode kippen en biggen...'¹³

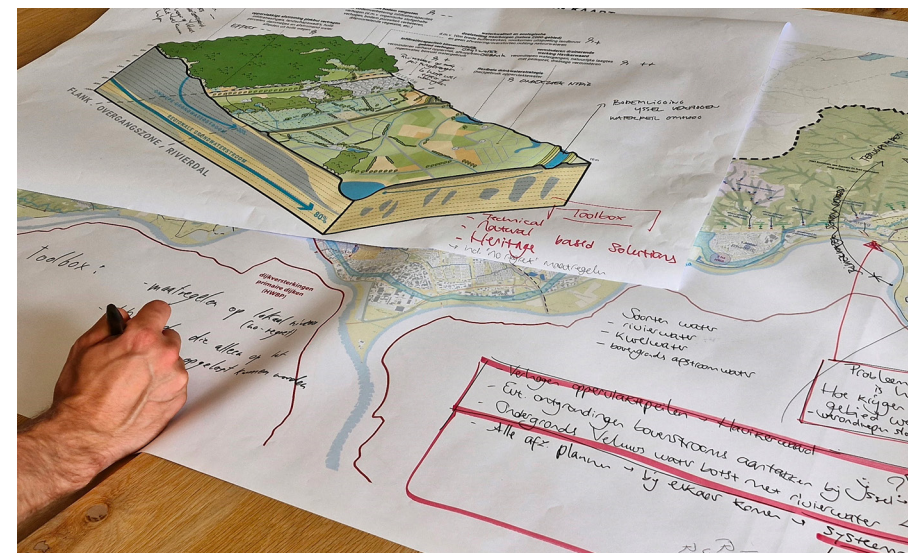
Duizenden huizen en boerderijen waren verwoest, het vee verdronken of gestorven aan ziektes, de huisraad verloren. Gelukkig waren er geen menselijke slachtoffers. Duizenden watersnoodvluchtelingen werden opgevangen in hogergelegen dorpen en steden. In 2026 zullen verschillende Gelderse gemeenten, historische kringen en erfgoedinstellingen stilstaan bij deze ramp, door herinneren en herdenken. Via onze onderzoeksagenda zullen wij hier ook aan bijdragen.

Bij de overstrooming van 1926 stroomde zo'n 12.400 kubieke meter water per seconde via de Rijn ons land binnen.¹⁴ Veel meer dan het gemiddelde van 2.200. Onze huidige dijken zijn bestand tegen een hoogwaterstand van 15.000 kubieke meter per seconde, maar Rijkswaterstaat en waterschappen willen in de toekomst voorbereid zijn op het afvoeren van 18.000 kubieke meter per seconde. Dat gaat niet alleen om betere, hogere dijken: sinds de extreem hoge waterstanden van 1993 en 1995 is het Nederlandse waterbeleid gericht op meer ruimte voor water.¹⁵

Door klimaatverandering worden we tegenwoordig geconfronteerd met extremen van te veel én te weinig water. Wateroverlast, zoals overstromingen, is vaak plotseling en direct zichtbaar (en voelbaar). Het kan leiden tot een verminderde waterveiligheid voor mensen en dieren, schade aan en vernietiging van erfgoed, wegspoeling van vruchtbare grond en verlies van biodiversiteit. En tegenwoordig is het niet alleen een fenomeen voor de wintermaanden. Ook in de zomer zien we steeds meer hoog water als gevolg van plotselinge hoosbuien en zomerstormen.

Tegelijkertijd worden onze zomers gekenmerkt door hittegolven en lange droge periodes. Vooral in het oosten en zuiden van Nederland heeft droogte geleid tot structureel lage grondwaterstanden met drastische gevolgen voor erfgoedsites en historische landschappen. Droogte wordt gezien als 'een sluipmoordenaar', waarvan de effecten vaak pas na lange tijd zichtbaar zijn.¹⁶ Het kan leiden tot schade aan de fundering van historische gebouwen, verval van historische waterobjecten en -structuren, schade aan groen erfgoed en biodiversiteit, en verarming van landbouwgrond en bossen.¹⁷ De gevolgen van deze klimaatextremen (droogte en overstromingen) worden versterkt door toenemende verstedelijking, infrastructurele uitbreidingen, oppervlakteverharding en overmatige grondwateronttrekking.

Afbeelding 7. Door klimaatveranderingen worden we steeds vaker geconfronteerd door extreme droogte en overstromingen. Bij de omgang met extremen van te veel en te weinig water werken overheden, ruimtelijke planners en terreineigenaren steeds vaker vanuit historische kennis om oplossingen voor de toekomst te vinden. In 2025 werkte een integraal team van overheden, experts en stakeholders samen aan een combinatie van technologische, natuurlijke én erfgoedoplossingen voor wateropgaven aan de Veluwezoom. Foto door auteur, 2025.

Bij het aanpakken van de huidige problemen van droogte en overstromingen in waardevolle cultuurlandschappen is een puur technologische benadering zelden voldoende, hoewel deze nog steeds dominant is. De afgelopen jaren is een erfgoedgerichte aanpak van wateruitdagingen gepromoot, waarin ruimtelijke planners worden gemotiveerd om vanuit historische kennis te werken aan oplossingen voor de toekomst. Leren van het verleden, dus! In de woorden van landschapsarcheoloog Jan Kolen: 'Mensen hebben altijd al geleerd zich aan te passen. Eigenlijk is het een lang proces van vallen en opstaan, waar we veel van kunnen leren. We moeten het leervermogen van gemeenschappen uit het verleden omarmen.'¹⁹

Dat wordt in meerdere Gelderse projecten al gedaan. In de Achterhoek – het gebied kampt al sinds de jaren 1990 met ernstige verdroging – werken waterschap, provincie, gemeenten, landgoedeigenaren, boeren en burgers met elkaar samen om water langer vast te houden. Sinds 2020 worden deelprojecten uitgevoerd, zoals op 't Medler en de Wildenborch, waarbij ook historische watersystemen zijn hersteld. De gezamenlijke inspanningen in het Baakse Beekgebied werden in 2022 bekroond met de Prijs Ruimtelijke Kwaliteit Gelderland.

In 2025 is onderzoek gedaan naar de watersystematiek van de zuidelijke Veluwevlank, op de overgang van Rijn en IJssel naar stuwwallenlandschap. Het verbinden van kennis rondom historisch watergebruik, geomorfologische opbouw en hydrologische sys-

temen maakte duidelijk dat het geen homogeen gebied is, maar dat er subgebieden aan te wijzen zijn met specifieke karakteristieken en ruimtelijke principes.²⁰ Lessen die een integraal team van overheden, experts en stakeholders gaan vertalen naar een stapeling van technologische, natuurlijke én erfgoedoplossingen.

Tot zover 'leven met water'.

Afbeelding 8. In 2026 zijn de Gelderse Erfgoed Alliantie partners gestart met een project rondom watermolenlandschappen en mogelijke kansen voor klimaatadaptatie. Dronefoto van de Wenumse watermolen bij Apeldoorn. Foto door Gerrit van der Pol, Monumentenwacht, juli 2026.

MONUMENTALE BOMEN

Het tweede onderzoeksthema dat ik kort wil toelichten is 'monumentale bomen'. Bomen met een minimale leeftijd van 100 jaar, die cultuurhistorisch, dendrologisch en/ of natuurwetenschappelijk waardevol zijn.

Vrijwilligers van de Bomenstichting werken al meerdere decennia aan het inventariseren van monumentale bomen in heel Nederland. Op het landelijke register van monumentale bomen worden 10.654 solitaire bomen, lanen en boomgroepen genoemd, waarvan 3.404 in Gelderland.²¹ Onze provincie is dus bijzonder rijk bedeeld met monumentale bomen. Ze dragen in grote mate bij aan de kwaliteit van onze leefomgeving: ze verhogen de biodiversiteit, luchtkwaliteit, het aanzien en de beleving van de omgeving, spelen een belangrijke rol bij klimaatadaptatie en zijn getuigenis van onze geschiedenis.

Tegelijkertijd zijn monumentale bomen kwetsbaar. Als gevolg van klimaatsverandering met extremen in droogte en wateroverlast kan dit levend erfgoed aangetast worden. Soms moeten ze wijken voor urbane ontwikkelingen als nieuwbouw en infrastructurele

uitbreidingen of leiden bodemverstoringen tot aantasting en verlies. Betere wet- en regelgeving, publieke bewustwording en beheer is nodig, stelt het recente onderzoeksrapport van Terra Nostra in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.²²

Afbeelding 9a. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed werkt samen met bomenexperts en landschapsdeskundigen aan een handboek voor monumentale bomen. Hier in de bossen van Molecaten bij Hattem. Foto door auteur, 2025. **9b.** Monumentale Japanse notenboom (Ginkgo Biloba) in de voormalige hortus botanicus in Harderwijk. In Gelderland zijn meer dan 3400 monumentale bomen geregistreerd. Foto door auteur, 2025.

De RCE, onder leiding van landschapsarchitecte Berthe Jongejan, startte in 2024 een project rondom het beter beschermen van monumentale bomen. Het is, volgens Jongejan, 'belangrijk om de erfgoedwaarden van oude bomen te laten zien. Bomen vertellen verhalen en iedereen kent wel een boom die betekenisvol is. Deze verhalen zijn waardevol voor toekomstige generaties. De bomen vertellen immers iets over de geschiedenis en de identiteit van een bepaalde plek'.²³ Of het nu gaat om een clump van parkbomen, een herdenkingsboom of een indrukwekkende Wodanseik dat het restant is van een oud hakhoutbos, of er sprake is van een boomgaard, botanische tuin of stadssingel, bomen zijn een integraal onderdeel van onze geschiedenis, ons landschap en erfgoed.

Maar hoe bescherm je monumentale bomen? Wat is de rol daarbij van de rijksoverheid, provincies of gemeenten? Wat kunnen eigenaren zelf doen? Hoe kun je bomen inkaderen in beleid of in een beheervisie? Wat doe je als, ondanks alle goede zorgen, een monumentale boom verdwijnt? Vragen die in de zomer van 2025 besproken werden tijdens een bomenworkshop bij de RCE met ecologen, biologen, landschapsarchitecten, terreinbeheerders, beleidsmakers en landschapshistorici. Men stelde ten doel om in het komende jaar samen te werken aan een nationale richtlijn voor beleid, beheer en onderhoud. Tegelijkertijd bleek dat er grote behoefte is aan meer kennis over monumentale bomen.

Historische kennis over bomen helpt niet alleen bij beheer, beleid, bewustwording en herstel, het kan ook dienen als basis voor ontwerp en ruimtelijke planning. In een ontworpen landschap als een stadssingel, begraafplaats of park is een architectonische en cultuurhistorische analyse essentieel om de betekenis van laan of solitair binnen het ontwerp te duiden. Denk daarbij aan historische ontwerpprincipes rondom de omvang, structuur en kleur van de boom, de plek en functie in de ruimtelijke compositie van het grotere ensemble, of de cultuurhistorische betekenis.

De introductie van uitheemse boomsoorten in het landschap

Een onderwerp dat mij, als landschapshistoricus, al lange tijd fascineert is de introductie van uitheemse boomsoorten in het landschap.

Een van de meest bekende, en oudste, exoten in Gelderland is de robinia (valse acacia) op het kasteelterrein van Doorwerth. Volgens de overlevering zou deze in 1678 geplant zijn door Anton graaf van Aldenburg ter ere van de Vrede van Nijmegen. De ginkgo of Japanse notenboom in de voormalige hortus van Harderwijk is waarschijnlijk eind achttiende eeuw geplant, in ieder geval voor de sluiting van de universiteit in 1811. In Gelderland vinden we ook de dikste Libanonceder van Nederland, die een omtrek van 6 meter meet. De ceder werd omstreeks 1860 aangeplant in het park van De Lathmer in Wilp. Op het landgoed Rhederoord werden in dezelfde periode bomen uit de hele wereld geplant, waaronder mammoetboom en tulpenboom uit Noord-Amerika, slangenden uit Chili, platanen uit Zuid-Europa, en Himalayaceder en *Zelkova serrata* uit Azië.

Afbeelding 10. De Duitse landschapsarchitect Carl Edouard Petzold maakte in opdracht van familie Brantsen een parkontwerp voor Rhederoord (1868-1869). Uit zijn eigen kwekerij in Duitsland liet hij diverse bomen overbrengen, waaronder ook uitheemse soorten als mammoetboom en slangenden. De foto dateert uit 1900-1920. Bron: Gelders Archief, Arnhem.

De vroeg-negentiende-eeuwse publicatie *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* van J.C. Krauss noemt 126 boom- en heestersoorten, zoals de paardenkastanje, tulpenboom, trompetboom, robinia, vederesdoorn en gele kornoelje.²⁴ Al deze boomsoorten komen voor in Gelderland. Vanuit cultuur- en landschapshistorisch opzicht zou het goed zijn eens dieper te kijken naar bomen die doelbewust zijn geïntroduceerd en aangeplant door onze voorouders en nog steeds het karakter van Gelderse landschappen beïnvloeden of zelfs bepalen.²⁵ Al eeuwenlang kweken, verhandelen en verplaatsen mensen boomsoorten. Anthropogene boomintroducties vonden al plaats tijdens het Mesolithicum (circa 10.000 tot 5.000 voor Christus), zoals de hazelnoot, een belangrijke voedselbron voor jager-verzamelaars.²⁶ Zo'n tweeduizend jaar geleden namen de Romeinen appel-, peren-, pruimen-, walnoten- en tamme kastanjabomen vanuit Zuid-Europa mee naar de meer noordelijk gelegen provincies van hun rijk. Hoogstwaarschijnlijk speelden zij ook een rol bij de verdere verspreiding van de zwarte en witte moerbeï, die via de zijderoute van China naar Zuid-Europa waren gebracht.²⁷ In de middeleeuwen werden voornamelijk vruchtdragende soorten geïntroduceerd, onder meer in kloostertuinen.²⁸ In de daaropvolgende eeuwen werden steeds meer uitheemse boomsoorten aangeplant in het Nederlandse landschap, met als doel houtproductie, als voedselbron, voor wetenschappelijk onderzoek, om esthetische redenen of als statussymbool.²⁹

Van de zo'n 3400 monumentale bomen in Gelderland, is circa 30% uitheems. We kunnen daarbij zo'n 100 verschillende soorten exoten onderscheiden, afkomstig uit Azië, Afrika, Noord- en Zuid-Amerika en Oost- en Zuid-Europa. Onderzoek naar de introductiegeschiedenis van exoten in Nederland, laat staan Gelderland, is nog steeds zeer bescheiden. In zijn *Historia Forestis* uit 1985 baseerde Wageningse boskundige Jaap Buis zich op gegevens uit catalogi van botanische tuinen zoals Leiden en Utrecht om zicht te krijgen op de introductie van Amerikaanse exoten in Nederland in de periode 1576-1776.³⁰ Cruciaal was de rol van Frankrijk en Engeland als kolonisatoren in Amerika, die verschillende exoten in Europa introduceerden. Ook Franse missionarissen, Britse 'plant hunters' en handelaren van de V.O.C. brachten nieuwe exotische bomen en planten mee uit verre oorden. Botanische tuinen bij universiteiten, met name de Hortus in Leiden maar ook Utrecht en Harderwijk, waren in eerste instantie verantwoordelijk voor de spreiding van nieuwe soorten in Nederland. Dit veranderde vanaf de late zeventiende eeuw toen steeds meer particuliere verzamelaars op het toneel verschenen. De opkomst van de Engelse landschapstijl droeg bij aan deze trend.

Op Grand Tours door Europa verzamelden jongeren uit rijke families niet alleen kunst, maar ook bijzondere plant- en boomsoorten om hun nieuwe parken mee te versieren. In opdracht van baron Van Spaen van kasteel Biljoen creëerde de Duitse landschapsarchitect Jan Georg Michaël in 1784 een parklandschap rondom Velp. Mediterrane boomsoorten als platanen, Italiaanse populieren en treurwilgen, die Van Spaen uit Venetië had overgebracht, werden geplant in het Veluwe landschap. Ook leverde Michaël uit zijn eigen kwekerij diverse 'Engelsche gewassen'.³¹

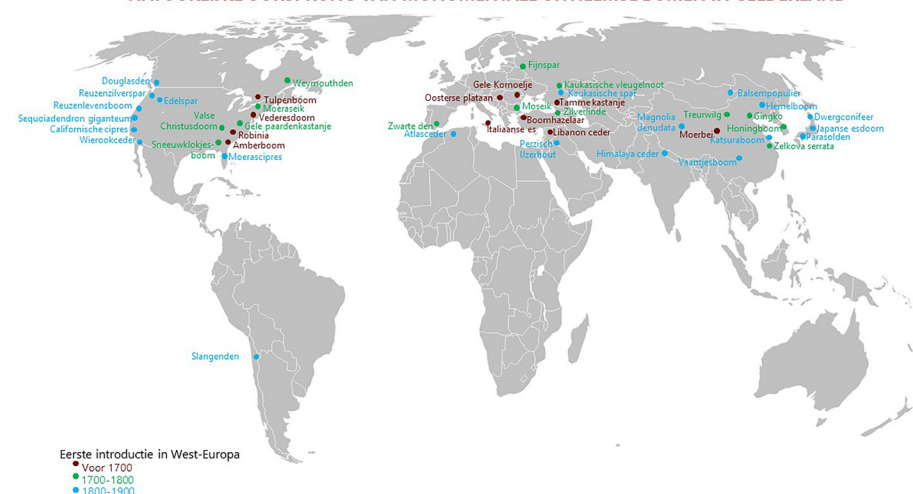
Het arcadische landschap van Biljoen en Beekhuizen werd gekenmerkt door het reliëfrijke stuwwallandschap van de Veluwe, halfgegraven sprengbeken met cascades, ex-

centrieke folies en een grote variatie aan inheemse én uitheemse boom- en plantsoorten. Natuur en cultuur werden verweven in een micro-cosmos waarin de bezoeker de hele wereld 'zowel in ruimte als in tijd gedurende één wandeling kon bereizen'.³²

Het karteren van de natuurlijke herkomstgebieden van geregistreerde monumentale exoten in Gelderland toont interessante patronen (zie afbeelding 11). De vroegste introducties in West-Europa betreft soorten uit het Middellandse Zeegebied, de Balkan en Azië, de laatste via de zijderoute. Exoten als de tulpenboom, vederesdoorn en de amberboom werden vanaf eind zestiende, begin zeventiende eeuw vanuit oostelijk Noord-Amerika geïntroduceerd. In de achttiende eeuw volgden meer soorten, ditmaal uit moeilijker te bereiken plekken in Noord-Amerika en oostelijk Azië. Gedurende de negentiende eeuw overspoelden bijzondere naaldbomen onze parken, zoals: de Reuzenlebensboom en Sequoiadendron Gigantum van de westkust van Noord-Amerika, de Dwergconifeer en Parasolden uit Japan, en de Slangenden uit Chili.³³

Afbeelding 11. Het karteren van de herkomstlocaties van uitheemse boomsoorten toont opvallende geografische patronen. Vrijwel alleen soorten uit het noordelijk halfrond zijn in het Gelderse landschap uitgegroeid tot monumentale bomen van meer dan 100 jaar oud. Ook laat de kaart duidelijk processen van verdergaande globalisering en kolonisering zien. Gekarteerd door Elyze Storms-Smeets, gebaseerd op het Landelijk Register Monumentale Bomen, aangevuld met informatie over herkomstlocaties en introductiegeschiedenis uit diverse publicaties, inclusief B. Subramaniam, *Botany of Empire: plant worlds and the scientific legacies of colonialism* (2024); A. Edwards, *The plant hunter's atlas* (2021).

NATUURLIJKE OORSPRONG VAN MONUMENTALE UITHEEMSE BOMEN IN GELDERLAND

Ik sluit dit thema voor nu af met een citaat uit de recente *Plant Hunter's Atlas* van tuinhistoricus Ambra Edwards:

Plant hunting holds up a crystal-clear mirror to history, reflecting its economic, political, intellectual and religious tides with uncomfortable precision. [...] It is inevitable that the

*history of plant hunting should be seen through a European lens, for it was Europe that the great centres of study such as Kew, Uppsala, Leiden and Paris developed; where there was sufficient wealth to mount lengthy missions of discovery, to fund expensive books and paintings to record these discoveries and to support an intellectual class with leisure to study them. The fact that a substantial part of this wealth derived from slavery is an abhorrent truth that cannot be shied away from.*³⁴

Gelderse landschappen veranderden als gevolg van globalisering, sociale emulatie en consumentenrevolutie. Iets dat we nog steeds kunnen waarnemen in de ontworpen landschappen van botanische tuinen, parken, begraafplaatsen en stadssingels. De globalisering had een duidelijke keerzijde, die niet buiten beschouwing gelaten kan worden.

De thema's van 'leven met water' en 'monumentale bomen' gingen niet alleen over landschap. Telkens kwamen gemeenschappen naar voren, uit het verleden en heden.

ERFGOEDGEMEENSCHAPPEN

Daarom richt ik me nu op erfgoedgemeenschappen. In de huidige erfgoedwereld zijn we veel met participatie bezig. Zeker bij publiek openbare landschappen is de betrokkenheid van erfgoedgemeenschappen een wezenlijk onderdeel geworden bij de instandhouding en ontwikkeling.

Maar, laten we eerlijk zijn. Het erfgoedveld is nog steeds een bubbel. Het is een bekend fenomeen dat bij erfgoedavonden met name de zogenaamde 'usual suspects' aanwezig zijn. Tegelijkertijd is er de sterke wens, zeker met het *Verdrag van Faro* onder de arm, om inclusiever te worden, om meer te doen aan meerstemmigheid. Simpelweg een avond organiseren waar 'iedereen' welkom is, is niet voldoende. Als mensen zich niet herkennen in de wijze waarop erfgoed en geschiedenis gerepresenteerd wordt of zich niet welkom voelen, dan komen ze gewoon niet. Als we bepaalde sociale groepen missen in onze 'erfgoedbubbel', dan moeten wij heel actief die handreiking doen. Telkens weer, op verschillende manieren.

Inclusievere erfgoedparticipatie is gediend bij inclusieve geschiedenisbeoefening. Een eerlijke blik op de geschiedenis toont ook perioden van verdriet en conflict. In publieke landschappen, zoals openbare parken, zijn beladen perioden niet altijd herkenbaar. In beheer ligt vaak de nadruk op de schoonheid van het landschap. Maar ook de zwarte kanten uit onze geschiedenis verdienen aandacht.

Traumascapes

In 2026 is het grote onderzoeksproject *Traumascapes*, onder leiding van professor Jan Kolen, van start gegaan.³⁵ Met een groot interdisciplinair consortium gaan we onderzoek doen naar erfgoedsites en landschappen met zowel fysieke sporen als symbolische representaties en geassocieerde collectieve herinneringen van trauma, menselijk conflict, geweld en verlies. Samen met Marlies Brinkhuijsen van Wageningen Universiteit zal ik

een promotiekandidaat begeleiden op het thema 'layers of traumas in public landscapes'. Neem bijvoorbeeld de parken Sonsbeek en Zypendaal in Arnhem. Ooit aangelegd voor regentenfamilies als plek van status, rijkdom en macht, zijn ze uitgroeid tot essentiële openbare voorzieningen als stadsparken.³⁶

Afbeelding 12. De parken Zypendaal en Arnhem zijn uitgroeid van regentebuitenplaats naar openbaar stadspark. Foto's door auteur en Erfgoed Gelderland.

Afbeelding 13. De geschiedenis van de parken kent meerdere beladen perioden, zoals de koloniale geschiedenis en Tweede Wereldoorlog, die meer aandacht verdienen. Zulke plekken met beladen geschiedenissen worden onderzocht in het project Traumascapen (2026-2032). De foto's tonen, links: Een Indonesische danseres tijdens de Indische Tentoonstelling Arnhem op Zypendaal in 1928; rechts: Vanaf september 1941 was Sonsbeek, als openbaar park, verboden voor de Joodse gemeenschap. Bronnen: Gelders Archief, Arnhem; Nationaal Archief, Den Haag.

De geschiedenis van de parken kent meerdere beladen perioden. Voor nu focus ik op de koloniale geschiedenis en het Tweede Wereldoorlog verleden. Sonsbeek en Zypendaal hebben een directe band met de koloniale geschiedenis van respectievelijk Nederlands-Indië en Suriname. Zypendaal is verbonden met meerdere plantages op Suriname en het

verhaal van de tot slaafgemaakte Anna van Vossenburg, genoemd naar de plantage waar ze was geboren. Van jongs af aan werkte zij in huis bij de plantage-eigenaar, familie De Vree, vermoedelijk als speelkameraadje, later dienstmeid, voor de twee dochters Hester en Johanna. In 1727 reisden de drie jonge vrouwen van Suriname naar Gelderland, waar zusjes De Vree trouwden met twee broers uit de familie Brantsen. Uit een recent onderzoeksrapport van Erfgoed Gelderland blijkt dat de aanleg van de parken en landhuizen van de familie Brantsen, waaronder Zypendaal, werd gefinancierd met koloniale winsten, deels rechtstreeks verkregen uit slavenarbeid.³⁷ Bij de afschaffing van de slavernij in 1863 werd de familie Brantsen gecompenseerd voor het economische verlies. Geld dat onder meer werd ingezet voor de verdere verfraaiing van hun Nederlandse bezittingen, zoals Zypendaal, Gulden Bodem en Rhederoord.³⁸

Maar daar stopt het koloniale verleden niet. In de zomer van 1928 werd de *Indische Tentoonstelling Arnhem* op Zypendaal gehouden, waarbij 'aan het publiek gelegenheid wordt gegeven om kennis te nemen van producten onzer koloniën, kunstvoortbrengselen van hare bewoners en hunne levenswijze'.³⁹ Het 'exotische' van de koloniën in de oost én in de west werd tentoongesteld. In de landgoedgebouwen en speciaal gebouwde paviljoens waren diverse tentoonstellingen en in de tuinen werden dans-, muziek- en toneelvoorstellingen opgevoerd. Meeste bekijks trok de Molukse Zeetuin, een expositie met flora en fauna uit Indonesische wateren. Ook waren mensen uit Suriname en Indonesië aanwezig, die in traditionele klederdracht plaatselijke ambachten zoals hoedenvlechten demonstreerden. Het grote verschil tussen kolonist en gekoloniseerde was pijnlijk zichtbaar op deze tentoonstelling, nog geen 100 jaar geleden.

Een volgende periode van collectief trauma is de Tweede Wereldoorlog. Hoewel er geen hevige gevechten waren zoals bij Hartenstein en de Hemelse Berg in Oosterbeek, kunnen we ook Sonsbeek en Zypendaal zien als een 'traumascape'. Bij het project Oorlog in Arcadië, naar Nederlandse kastelen en landgoederen in oorlogstijd, onderzocht ik met mijn team de wijze waarop het nationaalsocialistische gedachtegoed via toerisme op landgoederen tot uiting kwam.⁴⁰ De Duitse bezetter zag in de Nederlandse kastelen en landgoederenlandschappen een verwantschap met hun *Heimat*. Via uniformtoerisme werd gepoogd de bezetting te normaliseren. De onschuldige kiekjes van blijde Duitse soldaten bij kastelen en parken staan in groot contrast met de wrede, harde werkelijkheid van de oorlog. Terwijl de Nazi's probeerden de Nederlanders als 'Germaanse broeders' te omarmen, werd de Joodse gemeenschap vanaf 15 september 1941 toegang onzegd tot 'arcadië' (tot rust, natuur en cultuur). Het was slechts een van de vele stappen van systematische uitsluiting die uiteindelijk leidden tot deportatie en genocide. Het toont op grimmige wijze hoe iets ogenschijnlijk onschuldigs en idyllisch als toerisme een donkere kant kan hebben, en hoe schoonheid en gruwelijkheid soms hand in hand gaan.

In het project *Traumascapen* zullen we verschillende traumalagen binnen dezelfde publieke landschappen samen met de diverse erfgoedgemeenschappen gaan onderzoeken. We hopen daarmee een *community of practice* te bouwen, die zichzelf en elkaar kunnen helpen bij het herkennen van persoonlijk en collectief trauma en het helen van cultureel-historische wonden.

Community of practice

Een *community* bouw je niet zomaar. Bij het onderzoeksproject Oorlog in Arcadië begonnen we vanuit het niets een erfgoedgemeenschap op te bouwen. Dat was niet altijd even makkelijk. Het onderwerp 'landgoederen in de Tweede Wereldoorlog' stond nog niet op de kaart en voor veel families bracht de herinnering aan de oorlog gevoelens van verdriet. Het is nog steeds een beladen onderwerp.

Als onderzoeksteam hebben we jarenlang aan onze *community of practice* gebouwd. De belevenissen en verhalen van 'past communities' bleken nog steeds belangrijk in de levens van huidige gemeenschappen. We hadden keukentafelgesprekken met ooggetuigen of hun nazaten. We maakten korte films, waarbij landgoedeigenaren, beheerders, archivariissen, conservatoren en vrijwilligers hun ervaringen, hun verhalen deelden. Dankzij de films gingen, met een sneeuwbaaleffect, steeds meer mensen hun verhalen en ervaringen delen, soms voor het eerst in hun leven.

Samen met onze community wandelden we door 'schuldige landschappen', spraken we over multiperspectiviteit, hadden we workshops over het herbestemmen van beladen erfgoedsites, en deelden onze wens voor vrede en wederzijds begrip. Het heeft me geleerd dat je vanuit niks echt een community kan opbouwen, maar het kost tijd en veel werk, en heel veel verschillende vormen van interactie. Belangrijkste basis was vertrouwen en respect. Dat dit gelukt is, rondom zo'n beladen onderwerp, is voor mij nog steeds de belangrijkste opbrengst van dit onderzoeksproject.⁴¹

Ik ga afsluiten.

Op reis door Gelderland

De ambitie van deze Regionale Onderzoeksagenda is groter dan wat ik alleen, met één dag in de week, kan doen. Het is juist in samenwerkingen en verbondenheid dat we uitvoering kunnen geven aan deze agenda. Of het nu gaat om scripties en stages van bachelor en masterstudenten, praktijkgerichte onderzoeksrapporten of internationale academische consortia, samen met mijn Radboud collega's en eenieder die betrokken wil zijn, zal ik mijn best doen nieuw onderzoek rondom Gelderse gemeenschappen en landschappen op te pakken en stimuleren.

In 2025 ben ik op reis gegaan door Gelderland. Dat deed ik niet alleen, maar juist samen met mensen uit verschillende erfgoedgemeenschappen. Met (toenmalig) wethouder Martijn Pijnenburg wandelde ik bij Hierden en Harderwijk. We spraken over het belang van historische kennis en besef voor hedendaagse ruimtelijke en maatschappelijke opgaven.

Met Piet van Erp en Rudie van Haren van de historische kring Tweestromenland sprak ik over leven met water, specifiek de watersnoodramp van 1926 en hoe dit nog steeds effect heeft op het lokale landschap en de bewoners.

Met bomenspecialist Gerke Tempelman en landschapsarchitecte Berthe Jongejan wandelde ik door de bossen bij Hattem, pratende over de natuur- en erfgoedwaarden, instandhoudingsproblematiek en diepere sociale betekenissen van monumentale bomen.

Met Farida Nabibaks en Marlene Melfor van *Reframing HERstory Art Foundation* sprak ik al wandelend door het landschapspark van Sonsbeek over zichtbare en onzichtbare sporen van het koloniale verleden.

Telkens weer kreeg ik nieuwe inzichten, zag ik voorheen onbekende verbanden en groeide mijn besef van de vele geschiedenissen van Gelderse gemeenschappen en landschappen. Dank hiervoor! Ook al voelen we soms misschien een drempel tussen ons, ontstaan door gebeurtenissen in het verleden of door hedendaagse polarisatie in de maatschappij, of simpelweg doordat onze vakgebieden decennialang in andere hokjes waren geduwd. Laten we de drempels beslechten en de bubbel doorbreken door steeds actief elkaar te blijven opzoeken. Het is mijn sterke overtuiging dat juist in die verbondenheid we samen oplossingen kunnen vinden.

Dankwoord

Dames en heren, ik wil graag afsluiten met een kort dankwoord. Het is onmogelijk om iedereen persoonlijk te danken, maar weet dat jullie allen zeer gewaardeerd worden.

Allereerst, het bestuur van de provincie Gelderland en het college van bestuur van de Radboud Universiteit voor het mogelijk maken van deze bijzondere leerstoel. Ik zal mijn uiterste best doen om het in mij gestelde vertrouwen waar te maken. Laten we samen mooie projecten opzetten in het Gelderse, waarbij we wetenschap en praktijk verbinden. Dank aan mijn Nijmeegse collega's en de leden van mijn Commissie van Toezicht voor het warme welkom en het enthousiasme om samen te werken aan de Regionale Onderzoeksagenda.

Bij mijn komst naar Nijmegen hoefde ik niet bij nul te beginnen. Ik heb het geluk te kunnen voortbouwen op de rijke erfenis van mijn voorganger Dolly Verhoeven, die de Gelderse geschiedenis bij een groot publiek onder de aandacht wist te brengen.

Bij de aanvaarding van deze leeropdracht gaan mijn gedachten vanzelfsprekend uit naar mijn leermeesters in de historische geografie en landschapsgeschiedenis: Hans Renes en Hans Harten aan Universiteit Utrecht, en - in Engeland - Brian K. Roberts, Robin Butlin en Martin Purvis. Bij de colleges en excursies van wijlen Hans Renes groeide mijn liefde voor dit bijzondere vakgebied. Ik zal hem altijd dankbaar zijn voor zijn wijsheid en vriendschap.

Voor mijn vorming als wetenschapper zijn meer vakmensen cruciaal geweest, zoals Theo Spek en Yme Kuiper, waarmee ik in Groningen vele jaren plezierig heb samengewerkt. En natuurlijk mijn oud-collega's en studenten bij Wageningen Universiteit, bijzondere dank aan: Sanda Lenzholzer, Sven Stremke en Marlies Brinkhuijsen.

Mijn academische werk was niet mogelijk geweest zonder de sterke basis die ik vond bij Gelders Genootschap. Grote dank aan Renée Koning, Simon van den Bergh en Christel Steentjes. Jullie continue vertrouwen, steun in moeilijke tijden en vriendschap waardeer ik enorm.

Dank aan mijn allerliefste vriendinnen José, Anouk en Manon. Mijn Limburgse en Gelderse familie: jullie zijn de rots waarop ik kan bouwen. Een speciaal woord van dank

voor mijn ouders: jullie toonden me de schoonheid van het landschap, lieten me altijd mijn eigen pad zoeken, en leerden me wat het betekent om wereldburger te zijn. Martijn, de liefde van mijn leven, mijn beste vriend. Laten we voor altijd samen, met de kaart in de hand, door het landschap wandelen.

Tot slot, mijn kinderen Helena en Tycho. Het is prachtig om te zien hoe jullie je eigen pad hebben gekozen en uiting geven aan je eigen identiteit en creativiteit. Ik ben ongelofelijk trots op jullie. Omdat erfgoed hetgeen is dat we doorgeven aan de volgende generaties, draag ik mijn oratie op aan jullie.

Ik heb gezegd.

Afbeelding 14. Bij historisch onderzoek naar Gelderse gemeenschappen en landschappen zal nauw samengewerkt worden met huidige actoren. Erfgoedparticipatie en het bouwen van een Community of Practice zal een belangrijk onderdeel zijn van de Regionale Onderzoeksagenda.

14a. Een deel van de Community of Practice van het onderzoeksproject Oorlog in Arcadië op het in de oorlog grotendeels verwoeste kasteel Doorwerth. Keukentafelgesprekken, veldexcursies, walk-alongs, diepte-interviews, workshops en schetssessies werden gehouden om de verschillende actoren te betrekken. Foto door Gelders Genootschap, 2025.

14b. Expertmeeting van NWO over erfgoed en klimaatadaptatie in de zomer van 2025 toonde het belang aan van historisch onderzoek naar onder meer wateropgaven en landschappelijke systemen ten bate van hedendaagse uitdagingen van droogte en overstromingen. Foto door auteur, 2025.

14c. Studiemiddag van de Regionale Onderzoeksagenda, waar met musea, archieven, historische kringen, overheden, erfgoedinstellingen en andere betrokkenen is gesproken over thema's als koloniaal verleden, Romeins erfgoed en de Tweede Wereldoorlog. Foto door auteur, 2026.

14a

14b

14c

Noten

- ¹ Dolly Verhoeven nam op 12-12-2024 afscheid van haar functie als bijzonder hoogleraar Gelderse Geschiedenis: Een terugblik op 25 jaar in het Gelderse erfgoedveld - Erfgoed Gelderland, geraadpleegd op 9-10-2025. [<https://erfgoed gelderland.nl/nieuws/een-terugblik-op-25-jaar-in-het-gelderse-erfgoedveld/>] Zie ook: D. Verhoeven, *Typisch Gelders? Het verhaal van Gelderland in 25 vragen – en antwoorden* (Amsterdam 2024).
- ² Zie: www.verhaalvangelderland.nl, geraadpleegd op 09-10-2025.
- ³ Bijvoorbeeld: C.O.A. Schimmelpenninck van der Oije, F. Keverling Buisman, M.V.T. Tenten, F.J.W. van Kan en I.D. Jacobs (eindred.), *Adel en ridderschap in Gelderland, tien eeuwen geschiedenis* (Zwolle 2013); D. Verhoeven, M. Gubbels e.a. (red.), *Gelderland grensland. 2000 jaar verdeeld en verbonden* (Nijmegen 2016); J. Oosterman, *Ik, Maria van Gelre. De hertogin en haar uitzonderlijk gebedenboek (1380-1429)* (Zwolle 2018); W. Overmars, *Een Waal verhaal, 1500-1700. Emmerich-Nijmegen. Historisch-morfologische Atlas van de Rhein en de Waal* (proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam 2020); H. Bleumink, Th. Spek en J. Neefjes (red.), *De Veluwe. Landschapsbiografie van Nederlands grootste natuurgebied* (Wageningen 2021); S. Nijhuis, E. Storms-Smeets en P. Thissen, *Resilient estate landscapes Gelderland. Past, present, future* (Prinsenbeek 2023); A. Drost, B. Esseboom, E. Gootjes e.a., *Sporen van slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2024).
- ⁴ Ieder deelnemend land van het Joint Programming Initiative on Cultural Heritage and Global Change (JPICH) heeft een nationale adviesraad. In Nederland is dat de Nationaal Adviespanel Erfgoedonderzoek (NAE), die is ingesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Zie: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/j/joint-programming-initiative/nationale-onderzoeksraad-erfgoed>, geraadpleegd 15-01-2026.
- ⁵ 'Hoe inheemse Amerikaanse soldaten hun verleden meenamen tijdens de bevrijding van Nederland in 1945', Onderzoeksbericht Radboud Universiteit. <https://www.ru.nl/onderzoek/onderzoeksnieuws/hoe-inheemse-amerikaanse-soldaten-hun-verleden-meenamen-tijdens-de-bevrijding-van-nederland-in-1945>, geraadpleegd 15-01-2026.
- ⁶ D. Cosgrove en S. Daniels, *The iconography of landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments* (Cambridge 1988). Zie ook: Th. Spek, *Landschappen van Nederland* (Utrecht 2025).
- ⁷ E. Storms-Smeets, M. Knibbe, L. Verhoeven en E. Gootjes, 'Heritage and society at Dutch country houses and parks. Who is (not) involved?', in: P. Zalweski en J. Finch (red.), *Encounter volume on present-day management and development of European country houses* (forthcoming).
- ⁸ M. Hanssen, G. Kozijn en A. Petersen, *Erfgoed is mensenwerk, samen verder met Faro in de leefomgeving* (Amersfoort 2022)
- ⁹ E. Storms-Smeets, 'Leren denken in ensembles. Toekomst voor Limburgse landgoederen', in: *Het Buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners* (2023) 18-25; A. Tomescu, R. Hakkarainen, S. van Damme, B. de Roo en E. Storms-Smeets, 'European project

- Innocastle introduces a landscape-based approach to heritage.' *Journal of European landscapes* 2 (2021) 21-25.
- ¹⁰ D. Verhoeven, M. Gubbels en M. Melenhorst (eindred.) *Verhaal van Gelderland, I, II, III en IV* (2022); Mr. H.J. Steenbergen-Stichting, *De mens en het water. Jaarboek Achterhoek & Liemers* 48 (2024); Overmars, *Een Waal Verhaal*; J. Renes, J. Meijer en K.R. de Poel, *Het Veluwe sprengenlandschap; een cultuurmonument* (2002); S. van den Bergh, M. van Damme, G. Derks, M. van Hellemond, E. Storms-Smeets en M. Terpstra, *Cultuurhistorische IJsselmeerbiografie Utrecht, Gelderland, Overijssel en Flevoland* (2017).
- ¹¹ E. Storms-Smeets, 'Understanding the historical geography of water use in estate landscapes: learning from the past to address present-day water challenges', in: *Blue Papers* 2026 (vol. 5 no. 1) 115-126.
- ¹² L. Jensen, *Rampen. Een nieuwe geschiedenis van Nederland* (2024).
- ¹³ A.W. Cremer, *Herinneringen*, opgeschreven 21 maart 1977; geciteerd door www.muizenest.nl, geraadpleegd 09-10-2025.
- ¹⁴ J. van Tuijn, 'Lobith-logica. Maximale afvoer Rijn inzet van debat in Nederland en Duitsland', in: *WaterForum* 10 (5): 22 - 25.
- ¹⁵ Zie: www.ruimtevoorderivier.nl/ geraadpleegd 15-01-2026.
- ¹⁶ Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, *Aanhoudend droog. Inventariserend onderzoek naar de gevolgen van droogte op groene rijksmonumenten* (2020).
- ¹⁷ Historic Environment Forum, *Heritage responds. Taking positive action on climate change* (2021).
- ¹⁸ J. Janssen en M. van Asseldonk, *From fast forward to past forward. The importance of a heritage-based planning approach in tackling drought and water scarcity in the sandy areas of the Netherlands* (2023); Storms-Smeets, *Understanding the historical geography of water use*.
- ¹⁹ J. Kolen, 'Naar een nieuw kantelpunt in de omgang met de rivier: een nieuwe aanpak en nieuwe idealen', *Lezing bij Conferentie Rivier de Maas, Historisch rivierlandschap met toekomst*, 30-06-2022.
- ²⁰ E. Storms-Smeets en E. Thomassen, *Historisch watergebruik van de zuidelijke Veluweflank* (2026).
- ²¹ Het Landelijke Register Monumentale Bomen (LRMB) is doorzoekbaar via www.monumentalebomen.nl geraadpleegd 26-1-2026.
- ²² B. van Duijnhoven, M. de Boer en J. van Zinderen, *Monumentale bomen. Onderzoeksrapportage naar verbetering van de bescherming van monumentale bomen* (Terra Nostra rapportage, 2024).
- ²³ H. Bekkers, 'Onderzoek naar bescherming monumentale bomen', in: *Binnenlands Bestuur*, 07-05-2024.
- ²⁴ J.C. Krauss, *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* (1802-1808). Zie ook: J. Holwerda, 'Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche boomen en heesters en Johan Carl Kraus', in: *Cascade Bulletin voor Tuinhistorie* 19-2 (2010) 49-78.
- ²⁵ Relevante, met name Britse, literatuur biedt achtergrond voor het Gelderse: M. Laird, *The flowering of the landscape garden. English pleasure grounds, 1720-1800* (1999); M.

- Campbell-Culver, *The origin of plants. The people and plants that have shaped Britain's garden history since the year 1000* (2001); M. Törmä (red.), *Plants and gardens as artefacts in transcultural contexts between Asia and Europe* (2026); N. Peeters, *Exoot. De begripsgeschiedenis van invasie-ecologie van Linnaeus tot Darwin* (2026).
- ²⁶ Bart Nyssen, e.a., 'The history of introduced tree species in Europe in a nutshell', in: F. Krumm & L. Vitkova (red.), *Introduced tree species in European forests: opportunities and challenges* (Joensuu 2016) 44-55.
- ²⁷ Nyssen, e.a., The history of introduced tree species; Storms-Smeets, *Verbonden in tijd en ruimte* (2025).
- ²⁸ N.C.M. Maes, 'Bomen en struiken in Nederland, inheems, autochtoon, exoot en archeofiet', *Gorteria Dutch Botanical Archives* 28 (2002) 1: 1, 4-5; Ambra Edwards, *The plant hunter's atlas* (London 2021) 8.
- ²⁹ Martijn Boosten, e.a., *Bosgeschiedenis Euregio Rijn-Waal* (Wageningen 2012) 89; Bart Nyssen, e.a., 'Integrating black cherry in forest management in the Netherlands and Belgium', in: F. Krumm & L. Vitkova (red.), *Introduced tree species in European forests: opportunities and challenges* (Joensuu 2016) 362-372.
- ³⁰ J. Buis, *Historia Forestis. Nederlandse bosgeschiedenis* (1985; twee delen).
- ³¹ H. Tromp, *De Nederlandse landschapstijl in de achttiende eeuw* (2012).
- ³² H. Tromp en C.S. Oldenburger-Ebbers, 'Over 'Engels Hout' en 'boordbedden'. Het spanningsveld tussen uitheemse en inheemse Beplanting', in: *Bulletin KNOB* 102-2 (2003) 59-64. <https://doi.org/10.7480/knob.102.2003.2.287>.
- ³³ Zie het aanstaande artikel: A. Poppe, E. Storms-Smeets en Th. Spek, 'De komst van de mammoetboom (Sequoiadendron giganteum) in negentiende-eeuws Gelderland. Introductiegeschiedenis en rol in het ontwerp, geïllustreerd aan de hand van de landgoederen Schovenhorst (Putten) en Gulden Bodem (Arnhem)', in *Bijdragen & Mededelingen Gelre* (2026, te verschijnen).
- ³⁴ A. Edwards, *The plant-hunter's atlas. A world tour of botanical adventures, chance discoveries and strange specimens* (2021) 12.
- ³⁵ Voor meer informatie over Traumascapes, zie: <https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2025/07/millions-in-grant-funding-for-research-on-traumascapes-sites-of-pain-and-loss>
- ³⁶ E. Storms-Smeets, M. Knibbe, L. Verhoeven en E. Gootjes, 'Heritage and society at Dutch public parks. Who is (not) involved?', in: P. Zalweski en J. Finch (red.), *Encounter. Present-day management and development of European country houses* (forthcoming; worktittel).
- ³⁷ A. Drost, B. Esseboom, E. Gootjes, C. de Koning, I. Mok, D. Stam en J. de Vries, *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem: onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (2024).
- ³⁸ Aschwin Drost, e.a., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem: onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2024), 115-117.
- ³⁹ Geciteerd door Drost et al, *Sporen van slavernijverleden in Arnhem*.
- ⁴⁰ E. Storms-Smeets en N. van den Berg (red.), *Oorlog in Arcadië, 1940-1945. Nederlandse kastelen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog* (2024); J. van Duijvenvoorde en E.

Storms-Smeets, 'Arcadië in de oorlog. Kasteel- en landgoedtoerisme in bezettingstijd', in: Storms-Smeets en Van den Berg, *Oorlog in Arcadië*, 170-195; E. Storms-Smeets, 'A geopolitical and social shift in Arcadia. The German occupation of the Netherlands and its impact on Dutch country houses and estates, 1940-1945', in: *Landscape Research* (2025) 1-20. <https://doi.org/10.1080/01426397.2025.2538716>

⁴¹ Zie ook: www.oorloginarcadië.nl; E. Storms-Smeets en M. Damstra (red.), *Oorlog in Arcadië: handreiking voor de omgang met WOII erfgoed op Nederlandse kastelen en landgoederen* (2024).

